

میزان رعایت معیارهای عام در انتخاب و سازماندهی محتوای کتاب‌های درسی

دوره ابتدایی نظام آموزش و پرورش ایران

Study of the criteria for selection and organization the content of textbooks at primary stage in Iran Educational system

تاریخ دریافت مقاله: ۸۹/۱۰/۱۳؛ تاریخ پذیرش مقاله: ۹۰/۶/۱

S.A. Ravan (Ph.D)

سید امیر رون^۱

Abstract: Objective: the present study is carried out with the objective of gaining knowledge on the observation of general criteria for selection and organization the content of textbooks at primary textbooks stage, by the writers of textbooks, from the view point of the specialists, analyzing the content of text books, and offering suggestions in order to promote quality content of textbooks at this stage. The specific objectives of this research were: a) identifying general criteria for selection and organization the content of primary textbooks stage, b) awareing from the scales of abserving these criteria by textbook writers.

Methods: general criteria are indices which all textbooks are obliged to observe them. For carrying out this research, researcher, at first benefited from the document study and then Delphy model and criterion judging methods. **Result:** the result of this study showed that from the perspective of experiennced teachers, most of the 14 criteria for selection the content of the textbooks, were observed to a large extent, by textbook writers (above 80 percent), but attention to some indices such as sex differences, proportion between the volume of content and predicted time were average or weak (60% or less. These problems were more salient in the fifth Grade. Among the criteria for content organization, attention to horizontal connection of contents, logical sequence of content, different teaching methods and attention to different kinds of tests were average or lower than average. (60% or less) These criteria were observed to an average level at fifth Class. **Suggestion:** promotion the quality of the textbook's content, and observing general indices requires more attention by textbookwriters.

Keyword: textbook- curriculum- guideline- general criteria in selection and organization, the content of textbook.

چکیده: پژوهش حاضر با هدف بررسی میزان رعایت معیارهای عام در انتخاب و سازماندهی محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی از سوی مؤلفان کتاب‌های درسی، از دید معلمان و افراد صاحب‌نظر و ارائه پیشنهادهایی در جهت کیفیت‌بخشی به محتوای کتاب‌های درسی این دوره انجام شد. در انجام این پژوهش از نوع توصیفی-تحلیلی بر پایه روش نظرخواهی (دلفی) بهره گرفته شده است. نتیجه این پژوهش نشان داد که از نظر معلمان مجرب بیشتر معیارهای ۱۴ گانه در انتخاب محتوای کتاب‌های درسی در حد زیاد و بسیار زیاد (بالای ۸۰ درصد) رعایت شده است، اما توجه به برخی از شاخص‌ها مانند تناسب محتوا با قدرت درک و فهم دانش‌آموزان به‌ویژه در کتاب‌های علوم، ریاضی و دینی، کم توجهی به تربیت اجتماعی و اخلاقی، مهارت برخورد صحیح با مسایل اجتماعی، مهارت‌های تفکر، مهارت‌های یادگیری مادام‌العمر، نیازهای محلی و جهانی، محیط‌شناسی و دست‌ورزی در حد متوسط و یا ضعیف بوده است (در حد ۶۰ درصد یا کمتر). از معیارهای نه‌گانه در سازماندهی محتوا، توجه به ارتباط عرضی مطالب، توالی منطقی مطالب، معرفی انواع مواد و رسانه‌ها، طراحی و صفحه‌آرایی مناسب، انتخاب تصویر، تناسب محتوا با زمان و یا توجه به شیوه‌ها و انواع آزمون‌ها در حد متوسط و یا کمتر از متوسط (پایین‌تر از ۶۰ درصد) از سوی مؤلفان رعایت شده است. این مشکلات در پایه چهارم و پنجم چشم‌گیرتر است.

کلیدواژه‌ها: کتاب درسی، راهنمای برنامه درسی دوره ابتدایی، معیارهای عام انتخاب و سازماندهی محتوای کتاب‌های درسی

مقدمه

کتاب درسی یکی از مهم‌ترین عناصر برنامه‌درسی است و از طریق آن دانش، مهارت‌ها و نگرش‌های مصوب در راهنمای برنامه‌درسی به مخاطبان مورد نظر منتقل می‌شود. کتاب‌درسی حاصل یک طرح و نقشه یادگیری است. این طرح و نقشه معمولاً راهنمای برنامه‌درسی است که در آن اهداف، رئوس محتوا و معیارهای انتخاب و سازماندهی محتوا مشخص شده است (دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی، ۱۳۸۴). اگرچه امروزه از طریق کتاب‌های آموزشی و الکترونیکی، مجلات، رادیو و تلویزیون و سایت‌های الکترونیکی نیز می‌توان اطلاعات علمی، مهارت‌ها و نگرش‌های مورد نظر را به مخاطبان منتقل کرد، با این حال هنوز هم کتاب درسی در کشور ایران از اهمیت و اعتبار بالایی در بین سایر مواد آموزشی برخوردار است. گزینش محتوا و سازماندهی تجارب یادگیری در هر کتاب درسی براساس مجموعه‌ای از معیارهای عمومی و خاص (با توجه به موضوع درسی) صورت می‌گیرد. این معیارها، ریشه در دیدگاه‌های فلسفی درباره تعلیم و تربیت، جامعه‌شناختی کشور، دانش روان‌شناسی، ملاحظات علمی در یک موضوع درسی و ملاحظات ایدئولوژیکی دارد (الکساندر و سیلور ۱۳۸۲، صص ۲۲۵-۹۹؛ مهرمحمدی ۱۳۸۱، ص ۲۶۵؛ ملکی ۱۳۸۸ صص ۱۵۶-۵۹).

در این پژوهش میزان رعایت معیارهای عام در انتخاب و سازماندهی محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی، از سوی صاحب‌نظران در تألیف کتب‌درسی دوره ابتدایی مورد بررسی قرار گرفته است. تحلیل محتوای کتاب‌های درسی به کمک این معیارها و شاخص‌های زیرمجموعه هر معیار، مشخص می‌کند که تا چه اندازه مؤلفان به این معیارها توجه کرده‌اند.

بیان مساله و اهمیت پژوهش

به‌کارگیری معیارهای علمی در انتخاب و سازماندهی محتوا موجب ارتقاء کیفیت کتاب درسی خواهد شد. معیارهای انتخاب محتوا اشاره به رعایت ملاحظات فلسفی، علمی، روان‌شناختی، جامعه‌شناختی، سیاسی و ارزشی در انتخاب محتوا دارد (ملکی، ۱۳۷۴؛ موسی‌پور، ۱۳۸۲؛ زندی، ۱۳۸۱). منظور از معیارهای سازماندهی محتوا، رعایت ارتباط طولی بین اجزاء محتوای برنامه‌های درسی در پایه‌های مختلف و ارتباط عرضی بین محتوای یک کتاب درسی با دیگر برنامه‌ها در یک پایه است (ارم بروستر و اندرسون^۱، ۱۹۹۱؛ قورچیان، ۱۳۷۴؛ شریعتمداری،

---

1. Arm bruster and Anderson

میزان رعایت معیارهای عام در انتخاب و سازماندهی محتوای....

۱۳۷۷؛ اشنایدر^۲، ۲۰۰۸؛ یارمحمدیان، ۱۳۷۹؛ الکساندر و سیلور، ۱۳۸۲؛ مهرمحمدی، ۱۳۸۱؛ معافی، ۲۰۰۹).

پژوهش در مورد معیارهای علمی انتخاب و سازماندهی محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی چندان زیاد نیست، هر چند که در مورد کتاب‌های درسی دوره ابتدایی در ۲۰ سال اخیر چندین پژوهش صورت گرفته است. برخی از این پژوهش‌ها ناظر بر یک برنامه درسی خاص بوده است و برخی، عموم برنامه‌های درسی دوره ابتدایی را مورد بررسی قرار داده‌اند. برای مثال، می‌توان به تحقیق جوادی (۱۳۷۶) اشاره کرد که به ارزشیابی نظرات والدین، معلمان و دانش‌آموزان در مورد کتاب‌های درسی دوره ابتدایی پرداخته است. موضوع مورد بررسی در این پژوهش‌ها عموماً به دنبال آن بوده است که مشخص کند، معیارهای مورد نظر پژوهشگر از سوی مؤلفان و یا برنامه‌ریزان در تألیف کتاب‌های درسی ابتدایی تا چه میزان رعایت شده است. به هر حال نکته مشترک در همه این پژوهش‌ها، تأکید آنها بر عدم رعایت مجموعه‌ای از شاخص‌ها در انتخاب و سازماندهی محتوا بوده است، از جمله می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

پایین بودن میزان درگیر کردن ذهنی محتوا (موسی‌پور، ۱۳۷۰)، سازماندهی نامناسب کتاب‌های تعلیمات اجتماعی و کم‌توجهی به مسئله درهم تنیدگی (ملکی، ۱۳۷۴؛ گودرزی، ۱۳۸۷؛ صادقیان، ۱۳۸۲)، عدم تناسب محتوای کتاب فارسی با توان یادگیری دانش‌آموزان به ویژه از سوم ابتدایی به بعد، کم‌توجهی به تقویت اهداف تربیت اجتماعی و رشد تفکر (تورانی، ۱۳۷۸)، تأکید زیاد بر تقویت بعد دانشی (اسدی یزدی و نیلی، ۱۳۸۶)، ضعف برنامه‌ها به لحاظ تقویت تربیت دینی، اجتماعی، هنری، پرورش مهارت‌های زبان‌آموزی، پرورش تفکر خلاق و سازماندهی محتوا (حج‌فروش، ۱۳۸۰).

عدم تناسب محتوا با سطح سنی فراگیران و پرورش حافظه‌محوری و انتقال معلومات به جای یادگیری معنا دار و تولید علم، کم‌توجهی به نیازهای حال و آینده (بذل و زندی، ۱۳۸۶)، کم‌توجهی به فعال کردن فراگیر در جریان یادگیری (اسدی یزدی و نیلی، ۱۳۸۶)، عدم تناسب حجم کتاب با زمان در نظر گرفته شده و زیاد بودن بار برنامه (حجم محتوا)، مرتبط نبودن مطالب با آموخته‌های قبلی دانش‌آموزان (شعبانی و سرشورخراسانی، ۱۳۸۲)، به روز نبودن

2. Schnider

محتوای این کتاب‌ها، عدم انعطاف در محتوا با توجه به تفاوت‌های منطقه‌ای و یا ناحیه‌ای، دشواری در انجام تمرینات (میرزارضایی، ۱۳۸۲؛ طاهری و دانشور، ۱۳۸۳)، کم توجهی به سایر منابع یادگیری و یا عدم توجه به علائق دانش‌آموزان (میرزارضایی، ۱۳۸۳)، از دیگر مواردی بوده است که پژوهشگران بر آنها تأکید داشته‌اند. همچنین این پژوهش‌ها نشان داده است که کتاب‌های درسی از نارسایی‌های گوناگونی رنج می‌برند که بعضی از آنها به کمبود مؤلف و رزیده، برخی به دلیل عدم توجه به معیارهای تألیف از سوی مؤلفان، کمبود متخصصان در آموزش و تألیف موضوعات درسی، کمبود ارزشیابان توانمند از محتوای کتاب‌های درسی، فرایندهای معیوب تألیف و برخی نیز به حق‌الزحمه ناکافی برای تألیف کتاب‌های درسی برمی‌گردد (رون، ۱۳۸۹؛ معافی، ۲۰۰۹).

اگرچه از سال ۱۳۸۱ به بعد اصلاحاتی در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی صورت گرفته است، با این حال، آگاهی از میزان کیفیت این کتاب‌ها نیازمند بررسی مجدد است.

کتاب‌های درسی به لحاظ میزان توجه به معیارهای انتخاب و سازماندهی محتوا نیازمند بررسی مجدد هستند. بنابراین روشن‌سازی این معیارها و میزان رعایت آنها در انتخاب و سازماندهی محتوا منجر به ارتقاء کیفیت کتاب‌های درسی خواهد شد.

مهم‌ترین معیارهای عام در انتخاب محتوای کتاب‌های درسی با توجه به آراء صاحب‌نظران مختلف به شرح زیر است:

- انتقال میراث فرهنگی
- آشنایی با مفاهیم اساسی و پایه در علوم مختلف و روش کسب دانش، مهارت‌ها و نگرش‌ها در علوم
- کاربرد در زندگی روزانه
- یاد دادن چگونه یاد گرفتن
- کمک به رشد قدرت تفکر دانش‌آموزان
- توجه به آرمان‌های اعتقادی و سیاسی
- توجه به پیشرفت‌های علمی و فناوری
- توجه به نیازهای محلی، ملی و جهانی
- توجه به علائق و نیازهای دانش‌آموزان

میزان رعایت معیارهای عام در انتخاب و سازماندهی محتوای....

- توجه به ارزش‌های دینی، اخلاقی و اجتماعی
- تناسب حجم محتوا با زمان تدریس (شریعتمداری، ۱۳۸۷/ ص ۱۳؛ ملکی، ۱۳۸۶/ صص ۳۶-۳۱؛ فتحی و اجارگاه، ۱۳۸۶/ ص ۱۱؛ موسی‌پور، ۱۳۸۲/ صص ۱۲۰-۱۱۳؛ وهاوارد نیکلس، ۱۳۶۸/ ص ۶۹).
- سازماندهی محتوا به نحوه چینش محتوا در یک کتاب درسی و یا کتاب‌های درسی یک پایه و چگونگی پشت سرهم قرار گرفتن اجزای مفاهیم آموزشی براساس مجموعه‌ای از شاخص‌های علمی و تربیتی (ملاحظات منطقی، روان‌شناسی نظیر تحولات رشد، اصول یادگیری) و محیطی اشاره دارد (اسمیت^۱، ۲۰۰۵؛ رام چاندرآ، ۲۰۰۲؛ فردانش، ۱۳۸۶؛ هورسلی و والکر^۲، ۲۰۰۵؛ تقی‌پورظهیر، ۱۳۷۵؛ موسی‌پور، ۱۳۸۲؛ معافی، ۲۰۰۹).
- مهم‌ترین معیارهای عام در سازماندهی محتوای کتاب‌های درسی با توجه به آراء صاحب‌نظران به شرح زیر است:
- تنظیم محتوا از ساده به مشکل و از محیط نزدیک به دور (اصل توالی)
- تنظیم محتوا با توجه به تکرار و تعمیق مفاهیم با توجه به رشد ذهنی فراگیر در پایه‌های مختلف (اصل استمرار و مداومت)
- حفظ تعادل بین یادگیری دانش و روش تولید دانش (اصل تعادل بین روش و محتوا)
- حفظ ارتباط افقی بین محتوای برنامه‌های درسی در یک پایه به گونه‌ای که عناصر و اجزاء برنامه‌ها یکدیگر را تقویت کنند (اصل وحدت یا یگانگی) (تقی‌پورظهیر، ۱۳۷۵/ صص ۱۷۸-۸۸؛ ملکی، ۱۳۸۴/ صص ۷۶-۲۳؛ آقازاده و احدیان، ۱۳۷۷/ صص ۶۵-۶۴؛ موسی‌پور، ۱۳۸۲/ صص ۱۲۵-۱۲۰).
- مارلا ادیگر^۴ (۲۰۰۳)، معتقد است که در دوره ابتدایی شایسته است که در سازماندهی محتوا به اصل شرایط محیطی زندگی دانش‌آموز نیز توجه شود. برای مثال کتاب‌های علوم، مطالعات اجتماعی و مهارت‌های زبانی با توجه به تنوع محیطی، فرهنگی و اجتماعی، لازم است که متنوع باشد.

-
1. Ismitt
  2. Ram Chandra
  3. Horsley and Walker
  4. Marlaw Ediger

گزینش و سازماندهی محتوای یک کتاب درسی براساس مجموعه‌ای از ملاحظات جامعه‌شناختی، روان‌شناختی، دانش‌شناسی و ملاحظات ارزشی و اصول علم برنامه‌ریزی درسی (سند برنامه درسی ملی ۱۳۹۰) موجب می‌شود تا یادگیری به نحو موثر واقع شود و کتاب از اعتبار علمی و تربیتی لازم برخوردار شود.

برخی از معیارهای انتخاب و سازماندهی محتوای کتب درسی جنبه عمومی دارد، اما برخی از معیارها به اقتضای هر حوزه یادگیری جزء معیارهای ویژه برای آن حوزه است. معیارهای خاص از یک حوزه به حوزه دیگر متفاوت است و لازم است که در خصوص آنها تحقیق شود. پژوهش در خصوص محتوای کتاب‌های درسی موجود و میزان توجه مؤلفان به این معیارها و روشن‌سازی معیارهای خاص به مؤلفان و کارشناسان کتاب‌های درسی کمک خواهد کرد تا کیفیت محتوای کتب درسی در این دوره بهبود یابد.

اهداف پژوهش

- آگاهی از معیارهای عام در انتخاب و سازماندهی محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی با توجه به منابع علمی، نظرات افراد صاحب‌نظر
- بررسی میزان توجه مؤلفان به رعایت این معیارها در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی از دید معلمان مجرب
- ارائه نظرات پیشنهادی در جهت اصلاح کتب درسی در راستای ارتقاء کیفیت کتاب‌های درسی دوره ابتدایی.

روش پژوهش

این پژوهش با توجه به طرح تحقیق از نوع توصیفی-تحلیلی (گال و بورگ، ۱۳۸۳، ص ۶۱۶) و بر پایه روش نظرخواهی (دلفی) است. اما با توجه به اهدافی که دنبال می‌کند از نوع کاربردی است. در این مطالعه ابتدا معیارهای انتخاب و سازماندهی محتوای برنامه‌های درسی دوره ابتدایی و شاخص‌های ذیل هر معیار براساس راهنمای برنامه‌های درسی در این دوره، استخراج و پس از تأیید صاحب‌نظران، مبنای تحلیل محتوای کتب درسی این دوره قرار گرفت. جامعه مورد مطالعه در این پژوهش به چهار دسته تقسیم می‌شود:

میزان رعایت معیارهای عام در انتخاب و سازماندهی محتوای....

مجموع راهنماهای برنامه درسی دوره ابتدایی که برای استخراج، توصیف و تحلیل اصول و معیارهای انتخاب و سازماندهی محتوا مورد استفاده قرار گرفت، شامل (راهنمای برنامه درسی زبان فارسی، تعلیمات دینی، قرآن، مطالعات اجتماعی، علوم تجربی و ریاضی) بوده است. کلیه کتاب‌های درسی دوره ابتدایی، شامل کتاب‌های درسی: (زبان فارسی پنج پایه ابتدایی، تعلیمات دینی پنج پایه، قرآن پنج پایه، تعلیمات اجتماعی پایه‌های سوم، چهارم و پنجم ابتدایی، علوم پنج پایه ابتدایی و ریاضی پنج پایه ابتدایی)، مجموعاً بیست و هشت کتاب درسی. هدف از انتخاب کتاب‌های درسی در این مطالعه بررسی و تحلیل محتوای کتاب‌های درسی به منظور شناخت میزان توجه مؤلفان به معیارها و شاخص‌های انتخاب و سازماندهی محتوا بوده است.

معلمان مجرب پنج پایه ابتدایی بالای ۱۰ سال تجربه در تدریس یک پایه

کارشناسان و صاحب‌نظران موضوعی و برنامه‌ریزی درسی در حوزه آموزش ابتدایی

روش انتخاب نمونه‌ها از بین معلمان مجرب و صاحب‌نظران درسی در حوزه آموزش ابتدایی به صورت روش نمونه‌گیری هدف‌دار بوده است. در این روش نمونه‌ها براساس مجموعه‌ای از شاخص‌ها که نظر پژوهشگر را تامین می‌کند انتخاب می‌شوند (کوهن^۱ و منن^۲، ۲۰۰۰). در این روش نمونه‌گیری، گروه اول از بین صاحب‌نظران فعال در سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، ۲۵ نفر براساس تخصص و سابقه فعالیت در آموزش و برنامه‌ریزی درسی دوره (به طور متوسط بالای ۱۰ سال) به منظور اظهار نظر در خصوص معیارها و شاخص‌های انتخاب و سازماندهی محتوا انتخاب شدند و گروه دوم از نمونه‌های انتخابی ۵۰ نفر از معلمان ابتدایی شهر تهران (هر پایه ۱۰ نفر) براساس مجموعه‌ای از شاخص‌ها مانند سابقه کار و تدریس در دوره ابتدایی (نظیر سابقه تدریس به طور متوسط بالای ۱۰ سال)، به منظور بررسی و تحلیل محتوای کتاب‌های درسی ابتدایی انتخاب شدند. در این مطالعه ابزارهای گردآوری اطلاعات به شرح زیر بوده است:

مجموعه راهنماهای برنامه‌های درسی در دوره ابتدایی و منابع برنامه‌ریزی درسی

پرسش‌نامه ویژه کارشناسان و صاحب‌نظران در دوره ابتدایی، این پرسش‌نامه‌ها نظرات این افراد را در مورد معیارها و شاخص‌های عام در انتخاب و سازماندهی محتوای کتاب‌های درسی

-
1. Cohen
  2. Manion

دوره ابتدایی که از راهنماها و منابع معتبر برنامه‌ریزی درسی داخل کشور استخراج شده بود، مورد سنجش قرار داده است.

چک لیست تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی که به صورت ۵ درجه‌ای تنظیم شده است (این چک‌لیست‌ها میزان توجه مؤلفان به معیارهای عام در انتخاب و سازماندهی محتوا را با توجه به شاخص‌های زیرمجموعه هر معیار از دید معلمان مجرب مورد بررسی قرار می‌دهد).

به منظور تعیین روایی و پایایی ابزارها، معیارها و شاخص‌های زیرمجموعه هر معیار، ابتدا در اختیار ۲۵ نفر از صاحب‌نظران قرار گرفت و پس از دریافت بازخورد و انجام اصلاحات، پرسشنامه و چک لیست تحلیل محتوا به منظور تأیید نهایی مجدداً در اختیار این افراد قرار گرفت. اعتبار درونی این ابزارها با استفاده از روش آلفای کرونباخ محاسبه گردید و مقدار آن در حدود ۰/۷۸ برآورد گردید و این اطمینان حاصل شد که برای اجرا قابل قبول است.

پس از انتخاب معلمان نمونه و مجرب در دوره ابتدایی جهت تحلیل محتوا (۵۰ نفر معلم دوره ابتدایی و در هر پایه ۱۰ نفر)، ابتدا یک کارگاه آموزشی یک روزه برای معلمان برگزار گردید و آنها در طی این کارگاه با مقاصد پژوهش، انتظارات، معیارهای انتخاب و سازماندهی محتوا و شاخص‌های ذیل هر معیار که به تأیید افراد صاحب‌نظر رسیده بود و روش تحلیل محتوای کتب درسی و نحوه امتیازدهی و تکمیل چک‌لیست‌ها آشنا گردیدند. امتیازات به دست آمده در ارتباط با شاخص‌های انتخاب محتوا و سازماندهی محتوا ابتدا برای کتاب‌های درسی هر پایه به صورت کمی مشخص و پس از محاسبه، میانگین نمرات داده شده به هر کتاب، میانگین نهایی برای مجموعه کتاب‌های درسی هر پایه و سپس برای کل کتاب‌های درسی مشخص و در نهایت مورد تجزیه و تحلیل کیفی قرار گرفت. جدول «۱»، مقیاس درجه‌بندی، میزان امتیاز هر معیار با توجه به شاخص‌های چک‌لیست تحلیل محتوا و درصد تناسب هر مقیاس را نشان می‌دهد.

معنای گزینه	بسیار زیاد	زیاد	متوسط	کم	بسیار کم
درجه امتیاز	۵	۴	۳	۲	۱
درصد تناسب	۸۱-۹۹	۶۱-۸۰	۴۱-۶۰	۲۱-۴۰	۱-۲۰

جدول شماره ۱: مقیاس درجه‌بندی میزان رعایت معیارها در انتخاب و سازماندهی محتوای کتب درسی دوره ابتدایی

یافته‌های پژوهش

در خصوص این سؤال که معیارها و شاخص‌های مطلوب در انتخاب محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی کدام است و تا چه میزان این معیارها و شاخص‌ها از سوی مؤلفان رعایت شده است؟ پاسخگویان (افراد صاحب نظر و کارشناسان موضوعی) ۱۴ معیار و برای هر معیار ۵ شاخص به شرح جدول شماره «۲» پیشنهاد کرده‌اند. در خصوص میزان رعایت این معیارها و شاخص‌ها در هر کتاب درسی و در هر پایه، ابتدا میانگین امتیاز داده شده به هر کتاب از سوی معلمان تعیین و سپس میانگین آنها برای مجموع کتاب‌های درسی هر پایه محاسبه و در جدول ارائه شد.

معیارها و شاخص‌های انتخاب محتوا	میانگین امتیاز داده شده به مجموع کتاب‌های هر پایه					معیارها و شاخص‌های انتخاب محتوا
	پایه اول ابتدایی	پایه دوم ابتدایی	پایه سوم ابتدایی	پایه چهارم ابتدایی	پایه پنجم ابتدایی	
ارتباط با اهداف دوره ابتدایی و اهداف برنامه‌های درسی (۹۹-۸۱ درصد اهداف ۵ امتیاز، ۸۰-۶۱ درصد ۴، ۶۰-۴۱ درصد ۳، ۴۰-۲۱ درصد ۲، ۲۰-۱ درصد امتیاز)	۴/۵	۴/۷۰	۴/۷۷	۴/۲۰	۴/۰۸	۱
توجه به علایق و نیازهای یادگیرندگان (اظهار علاقه ۹۹-۸۱ درصد دانش آموزان ۵، ۸۰-۶۱ درصد ۴، ۶۰-۴۱ درصد ۳، ۴۰-۲۱ درصد ۲، ۲۰-۱ درصد امتیاز)	۴/۲۵	۴	۴/۴۱	۴/۴۰	۴/۱۹	۲
تناسب با قدرت فهم فراگیران (یادگیری ۹۹-۸۱ درصد مفاهیم ۵، ۸۰-۶۱ درصد ۴، ۶۰-۴۱ درصد ۳، ۴۰-۲۱ درصد ۲، ۲۰-۱ درصد امتیاز)	۴/۶۸	۴	۴/۴۴	۳/۹۰	۳/۹۷	۳
توجه به ارزش‌های دینی، اخلاقی و اجتماعی، فرهنگی و سیاسی (هر گروه از ارزش‌ها ۱ امتیاز)	۴/۵۲	۴/۷۳	۴/۴۱	۴	۳/۸۳	۴

۳	۴/۳۳	۴/۴۹	۴/۵۸	۴/۸۷	توجه به مفاهیم اساسی دروس و روش کسب دانش (۹۹-۸۱ درصد مفاهیم ۵ امتیاز، ۸۰-۶۱ درصد ۴، ۶۰-۴۱ درصد ۳، ۴۰-۲۱ درصد ۲، ۲۰-۱ درصد امتیاز)	۵
۳/۳۳	۳/۸۶	۴/۶۱	۴/۸۳	۴/۱۸	رشد همه جانبه فراگیر (توجه به هر یک از ابعاد جسمانی، علمی، اجتماعی، عاطفی، اخلاقی و معنوی امتیاز)	۶
۳/۳۳	۳/۳۳	۴/۸۸	۴/۷۳	۴/۸۷	پایه بودن برای یادگیری مستمر و آموزش‌های بعدی (توجه به مواردی نظیر شناخت منابع یادگیری، روش گردآوری اطلاعات، جستجوگری، حل مسئله و فعال بودن در جریان یادگیری، هر کدام ۱ امتیاز)	۷
۳/۳۳	۳/۳۳	۴/۵۵	۴	۳/۸۱	ایجاد آمادگی در فراگیر برای برخورد صحیح با مسائل اجتماعی (پرورش مسئولیت در برابر خانواده، مدرسه، جامعه، آداب معاشرت و حل چالش‌ها با دیگران، هر کدام امتیاز)	۸
۳/۶۶	۳/۶۶	۳/۶۶	۳/۸۰	۳/۸۰	پرورش مهارت‌های تفکر (پرسش‌گری، کشف روابط، استدلال کردن، طرح سوالات باز پاسخ، آزمایش و تجربه، هر کدام امتیاز)	۹
۳/۳۳	۴	۴/۵۰	۴	۴/۴۳	یافته‌ها و اطلاعات جدید علمی و فناوری (به روز بودن اطلاعات، صحت مطالب، معرفی محصولات فناوری، ساخت محصولات ساده، کاربرد علم، هر کدام ۱ امتیاز)	۱۰
۳/۲۲	۴/۱۵	۴/۱۰	۴	۴	نیازهای روزمره دانش‌آموزان (توجه به مواردی مانند خودشناسی، مراقبت جسمانی، رشد عقلانی، محیط‌شناسی، آگاهی‌های دینی، هر کدام ۱ امتیاز)	۱۱

میزان رعایت معیارهای عام در انتخاب و سازماندهی محتوای....

۳/۲۲	۳/۸۰	۳/۸۳	۴/۳۱	۴/۰۶	نیازهای مهم جامعه (شناخت نیازهای محلی و آشنایی با نهادهای اجتماعی، مذهبی، سیاسی، مشاغل و حرف و نیازهای جهانی، هر کدام امتیاز)	۱۲
۴/۸۳	۴/۳۰	۴/۵۰	۴/۶۰	۴/۷۵	انجام فعالیت‌های یادگیری توسط دانش‌آموزان (مفهوم‌سازی، کارگروهی، طرح سؤال، انجام تکالیف درسی، ساخت اشیاء ساده هنری، هر کدام ۱ امتیاز)	۱۳
۳/۹۹	۴/۱۳	۴/۶۶	۴/۷۷	۴/۶۸	توجه به پرورش نگرش‌ها(تقویت نگرش‌های مثبت نسبت به خود و خانواده، رفتارهای پسندیده اجتماعی، ارزش‌های دینی و انقلاب اسلامی، علم‌آموزی و حفظ محیط زیست، هر کدام ۱ امتیاز)	۱۴
۴/۱۵	۳/۶۶	۳/۹۵	۴/۴۱	۴/۳۶	۴/۳۸	میانگین امتیاز برای مجموع دروس هر پایه

جدول شماره ۲: معیارها و شاخص‌های انتخاب محتوای کتابهای درسی دوره ابتدایی و امتیازات داده شده از سوی

معلمان مجرب

همان‌گونه که از داده‌های جدول «۲» و میانگین امتیازات داده شده به هر معیار و میانگین کل امتیاز محاسبه شده برای کل معیارهای انتخاب محتوا آشکار است، در مجموع این معیارها و شاخص‌ها در حد زیاد و یا بسیار زیاد (بین ۸۱ تا ۹۹ درصد) از سوی مؤلفان رعایت شده است. اما مقایسه میانگین امتیازات داده شده به کتاب‌های درسی پایه چهارم و پنجم ابتدایی در مقایسه با معیارهای به کار گرفته شده برای سایر پایه‌ها کمتر است. داده‌های جدول «۲» نشان می‌دهد که امتیازات داده شده به ۵ معیار انتخاب محتوا برای کتاب‌های پایه چهارم و پنجم (۱۰ معیار) گرایش به سمت متوسط دارد و ارزیابی چک‌لیست‌های تکمیل شده برای هر کتاب نیز حاکی از آن است که در پایه چهارم ابتدایی شاخص‌هایی نظیر عدم تناسب محتوا با قدرت فهم فراگیران (به ویژه برای ریاضی، علوم و دینی)، توجه به تربیت اجتماعی اخلاقی و برخورد صحیح با مسائل اجتماعی، محیط‌شناسی، توجه به پرورش مهارت‌های تفکر، عدم توجه به شاخص‌هایی مانند معرفی مشاغل، حرف و فرهنگ جامعه و مهارت‌های یادگیری مادام‌العمر علت پایین بودن میانگین امتیازات برای کتاب‌های پایه چهارم ابتدایی است. در ارتباط با کتاب-

های پنجم ابتدایی علاوه بر شاخص‌های فوق کم‌توجهی به شاخص‌هایی مانند مهارت حل چالش‌های بین فردی، پرورش تفکر خلاق، توجه به نیازهای جهانی، ساخت محصولات هنری و دستی و ارزش علم‌آموزی، موجب پایین بودن میانگین این امتیازات شده است. در خصوص این سؤال که معیارها و شاخص‌های مطلوب در سازماندهی محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی کدام است و تا چه میزان این معیارها و شاخص‌ها از سوی مؤلفان رعایت شده است؟ پاسخگویان (افراد صاحب‌نظر و کارشناسان موضوعی) ۹ معیار و برای هر معیار ۵ شاخص به شرح جدول «۳» پیشنهاد کرده‌اند. در خصوص میزان رعایت این معیارها و شاخص‌ها در هر کتاب درسی و در هر پایه، ابتدا میانگین امتیازات داده شده به هر کتاب و سپس میانگین آنها برای مجموع کتاب‌های درسی هر پایه محاسبه و در جدول ارائه شد.

ردیف	میانگین امتیاز داده شده به مجموع کتاب‌های هر پایه				
	پایه پنجم ابتدایی	پایه چهارم ابتدایی	پایه سوم ابتدایی	پایه دوم ابتدایی	پایه اول ابتدایی
۱	۳/۹۶	۴	۴/۶۴	۴/۴۴	۴/۶۴
۲	۳/۵۸	۴	۴/۶۴	۴	۴/۵۰
۳	۳/۵۲	۴	۴/۷۳	۴	۴/۵۲

۴	۴/۴۵	۴/۹۳	۴	۴/۵۰	۳/۸۵	تناسب محتوا با زمان پیش‌بینی شده برای تدریس (تناسب ۹۹-۸۱ درصد با زمان پیش‌بینی شده ۵ امتیاز، تناسب با ۸۰-۶۱ درصد زمان ۴، ۶۰-۴۱ درصد ۳، ۴۰-۲۱ درصد ۲ و ۲۰-۱ درصد زمان، هر کدام امتیاز)
۵	۴/۲۷	۴	۴	۴	۳/۱۳	توجه به شیوه‌های مختلف ارزشیابی و تنوع در آزمون‌ها (توجه به ارزشیابی شفاهی، کتبی، عملی، طرح نمونه سئوالات ارزشیابی تکوینی و پایانی و تنوع در آزمون‌های کتبی، هر کدام امتیاز)
۶	۴/۷۷	۴/۵۵	۴	۴/۳۰	۴	فعال کردن دانش‌آموزان در جریان یادگیری (تعامل متن با یادگیرنده، طرح سؤال، دعوت به بحث، جستجوگری، پرورش مهارت‌های فکری و دست‌ورزی، هر کدام امتیاز)
۷	۴	۴	۳/۷۶	۳/۵۰	۳/۲۷	معرفی انواع مواد و رسانه‌ها (معرفی مواد سه بعدی، معرفی کتاب‌های کمک آموزشی در انتهای کتاب، معرفی محیط‌های یادگیری، معرفی رسانه‌های الکترونیکی، هر کدام یک امتیاز)
۸	۴/۷۵	۴/۱۶	۳/۴۵	۳/۴۵	۲/۹۹	توجه به تفاوت‌های جنسیتی (توجه به نیازهای خاص دختران، آزادی عمل در انتخاب فعالیت‌ها با توجه به علائق دختران و پسران، فرصت دادن برای بروز علائق جنسیتی دختر و پسر، توازن در استفاده از تصاویر دختر و پسر، توجه به معرفی مشاغل زن و مرد، هر کدام یک امتیاز)
۹	۴/۵۹	۳/۹۰	۴	۳/۵۰	۳/۸۳	رعایت اصول نگارش و صفحه‌آرایی (انتخاب طرح مناسب برای روجلد و تصاویر جذاب، هماهنگی در ساختار صوری واحدهای درسی، انتخاب فونت مناسب برای عناوین دروس و تیتراها، تناسب فونت با سن دانش‌آموزان،

						برجسته نمایی مفاهیم اساسی دروس، هر کدام (امتیاز)
۴/۰۶	۳/۵۷	۳/۹۱	۴/۱۳	۴/۲۳	۴/۴۹	میانگین امتیاز برای مجموع کتابهای درسی هر پایه

جدول شماره ۳: معیارها و شاخص‌های سازماندهی محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی و امتیازات داده شده شده از سوی معلمان مجرب

همان‌گونه که از داده‌های جدول «۳» و میانگین امتیازات داده شده به هر معیار و میانگین کل امتیازات محاسبه شده برای کل معیارهای سازماندهی محتوا، آشکار است. در مجموع این معیارها و شاخص‌ها در حد زیاد و بسیار زیاد (بین ۸۱ تا ۹۹ درصد) از سوی مؤلفان رعایت شده است. اما مقایسه میانگین امتیازات داده شده به کتاب‌های درسی پایه چهارم و پنجم ابتدایی در مقایسه با معیارهای به کار گرفته شده برای سایر پایه‌ها کمتر است. داده‌های جدول «۳» نشان می‌دهد که امتیازات داده شده به معیارهایی مانند تناسب محتوا با زمان، معرفی انواع مواد و رسانه‌ها و توجه به تفاوت‌های جنسیتی برای کتاب‌های درسی پایه سوم، چهارم و پنجم گرایش به سمت متوسط و یا حتی کمتر از آن دارد (به ویژه معیار ۸ برای پایه پنجم). در خصوص رعایت اصول نگارش و صفحه‌آرایی و شاخص‌های زیرمجموعه آن با افزایش پایه‌ها میزان امتیازات کمتر می‌شود. علت این کاهش امتیاز با توجه به نظرات معلمان ناشی از مشکلات تصاویر کتاب‌های درسی، نوع رسم‌الخط و یا کم‌توجهی به برجسته نمایی مفاهیم اساسی دروس است.

صاحب‌نظران در عین حال اظهار داشته‌اند که اقتضای هر موضوع درسی ایجاب می‌کند که علاوه بر رعایت معیارها و شاخص‌های عام در انتخاب و سازماندهی محتوا، معیارهای خاص و ویژه برای هر موضوع درسی نیز در نظر گرفته شود. برای مثال در کتاب مطالعات اجتماعی و علوم بهتر است که سازماندهی محتوا با توجه به طرح پرسش از محیط نزدیک شروع و به محیط‌های دورتر ختم شود. این پیشنهادات با توجه به اهمیت آن مستلزم انجام پژوهش‌های دیگری است.

بحث و نتیجه‌گیری

معیارها و شاخص‌های چهارده‌گانه درانتخاب محتوای کتاب‌های درسی (به شرح جدول شماره ۲) با توجه به میانگین امتیازات داده شده از نظر معلمان مجرب در حد زیاد و بسیار زیاد

میزان رعایت معیارهای عام در انتخاب و سازماندهی محتوای....

بین (۹۹-۸۱ درصد) از سوی مؤلفان کتاب‌های درسی رعایت شده است که این جای امیدواری است و حاکی از تلاش‌هایی است که در یک دهه اخیر در بهبود کتابهای درسی صورت گرفته است. با این حال کم‌توجهی به شاخص‌هایی مانند عدم تناسب محتوای کتاب‌های درسی ریاضی، علوم و دینی پایه چهارم و پنجم ابتدایی با قدرت فهم فراگیران، کم‌توجهی به تربیت اجتماعی و اخلاقی و پرورش مهارت‌های برخورد صحیح با مسائل اجتماعی، پرورش مهارت‌های تفکر در کلیه کتاب‌ها، عدم توجه به شاخص‌هایی مانند معرفی مشاغل و فرهنگ جامعه، محیط‌شناسی، نیازهای محلی و جهانی، مهارت‌های یادگیری مادام‌العمر، و فعالیت‌های دست‌ورزی از جمله ملاحظات است که در بازنگری کتاب‌های درسی باید مورد توجه قرار گیرد. این یافته‌ها با پژوهش حج‌فروش (۱۳۸۰) در خصوص ضعف برنامه‌های ابتدایی در توجه به تربیت اجتماعی و پرورش تفکر خلاق، کم‌توجهی برنامه‌ها به نیازهای حال و آینده (بذل و زندی، ۱۳۸۶) هماهنگی دارد.

معیارها و شاخص‌های نه‌گانه در سازماندهی محتوای کتاب‌های درسی (به شرح جدول شماره ۳) با توجه به میانگین امتیازات داده شده از نظر معلمان مجرب در حد زیاد و بسیار زیاد (بین ۹۹-۸۱ درصد) از سوی مؤلفان کتابهای درسی رعایت شده است، اما در صورتی که امتیازات داده شده به معیارهای مختلف و برای پایه‌های مختلف مورد مقایسه قرار گیرد متوجه کوتاهی کتاب‌های درسی در عدم تناسب محتوا با زمان پیش‌بینی شده به ویژه برای کتاب‌های فارسی، علوم و ریاضی پایه چهارم و پنجم، معرفی انواع مواد و رسانه‌ها، پرداختن به تفاوت‌های جنسیتی و رعایت اصول نگارش، صفحه‌آرایی و شاخص‌های انتخاب تصویر خواهیم شد. این یافته‌ها با پژوهش‌های جوادی (۱۳۷۶)، تورانی (۱۳۷۸)، حج‌فروش (۱۳۸۰)، صادقیان (۱۳۸۲)، در خصوص سازماندهی نامناسب برخی از دروس، غفلت از درهم‌تنیدگی دروس اجتماعی و درهم‌تنیدگی و کم‌توجهی به آموخته‌های قبلی و منابع یادگیری (ملکی، ۱۳۷۴)، کم‌توجهی به تفاوت‌های منطقه‌ای و ناحیه‌ای (میرزاضایی، ۱۳۸۳) همخوانی دارد. احتمالاً علت غفلت از این معیارها ناشی از دو عامل است، نخست روشن نبودن شاخص‌های زیرمجموعه هر معیار و کم‌توجهی به مسائل اجرایی، انتخاب رسم‌الخط و فونت‌های مختلف برای هر کتاب که تابع سلیقه کارشناس بوده و یا غفلت از مسایل هنری و فنی در انتخاب عکس‌ها، تصاویر و یا

کم توجهی به پژوهش‌های خاص و کاربردی و یا دشواری در پیاده کردن برخی از شاخص‌ها نظیر چگونگی سازماندهی محتوا با رعایت تفاوت‌های جنسیتی است.

به طور کلی به نظر می‌رسد که کیفیت کتاب‌های درسی پایه ابتدایی به لحاظ رعایت شاخص‌های عام (انتخاب و سازماندهی محتوا) از متوسط به بالاست و این امر حاکی از بهبود روند تألیف کتاب‌های درسی در دو دهه اخیر است. هر چند که برخی از شاخص‌ها در حد متوسط و یا کمتر از متوسط در کتاب‌های درسی رعایت شده است.

احتمال می‌رود بروز برخی از نارسائی‌ها در انتخاب و سازماندهی محتوا به دلیل روشن نبودن شاخص‌ها، کمبود پژوهش‌های پشتیبان برای بهبود کیفیت کتاب‌های درسی و یا کمبود متخصص در تألیف کتاب‌های درسی دوره ابتدایی باشد. به همین دلیل ما شاهد عدم تناسب محتوا با رشد سنی و عقلی فراگیر و عدم تناسب محتوا با نیازهای محلی، شهری و روستایی، نیازهای جهانی، ضعف کم‌توجهی به رشد مهارت‌های فکری، یادگیری و اجتماعی از طریق برنامه‌های درسی هستیم. برای غلبه بر این وضعیت نظام تألیف بهتر است که حالت غیرمتمرکز، رقابتی و چندتألیفی داشته باشد، حق‌الزحمه تألیف افزایش یابد، برای ارزشیابی هر کتاب شاخص‌های دقیق‌تر تدوین شود و از طرفی مؤلف کتاب درسی تربیت شود.

به اعتقاد افراد صاحب‌نظر در ارزشیابی کتاب‌های درسی، علاوه بر توجه به معیارهای عمومی و مشترک در انتخاب و سازماندهی محتوا، هر کتاب درسی به لحاظ ماهیت نیازمند رعایت شاخص‌های خاصی در انتخاب و سازماندهی محتواست که در ارزیابی کتاب‌ها باید به آنها توجه شود. به طور کلی می‌توان این گونه نتیجه گرفت که کتاب‌های درسی دوره ابتدایی به لحاظ رعایت معیارهای عام در انتخاب و سازماندهی محتوا در ده ساله اخیر به سمت وضعیت مطلوبی حرکت کرده است، ولی به لحاظ میزان رعایت معیارهای خاص لازم است که از طریق پژوهش‌های جداگانه‌ای این معیارها در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی مورد بررسی قرار گیرد.

پیشنهادهای تحقیق

- به منظور ارتقاء کیفیت محتوای کتب درسی به ویژه کتاب‌های درسی علوم، فارسی، ریاضی و دینی پایه چهارم و پنجم ابتدایی لازم است که با عنایت بیشتر به شاخص‌های زیر مورد بازنگری قرار گیرد:

میزان رعایت معیارهای عام در انتخاب و سازماندهی محتوای....

توجه به نیازهای متنوع روانی، عاطفی، جسمانی، اجتماعی و اخلاقی کودکان در انتخاب اهداف و محتوا

توجه به تحولات رشد شناختی و نیازهای حال و آینده کودکان

توجه به ظرفیت یادگیری و تفاوت‌های فردی و جنسیتی کودکان با یکدیگر

توجه به تنوع شرایط محیطی، اجتماعی و فرهنگی در مناطق شهری و روستایی و نیازهای جهانی

توجه بیشتر به ملاک‌های هنری و فنی در انتخاب تصاویر

رعایت تناسب بین حجم محتوا و زمان پیش‌بینی شده

توجه به بهره‌گیری از شیوه‌های متنوع یادگیری در سازماندهی محتوای کتب درسی

توجه به بهره‌گیری از راهبردهای متنوع ارزشیابی در سازماندهی محتوای کتب درسی

- از آنجا که اطمینان از بالا بودن کیفیت نهایی کتب درسی علاوه بر رعایت کردن شاخص‌های عام، مستلزم توجه به شاخص‌های خاص در انتخاب و سازماندهی محتوا نیز هست، لازم است که در این خصوص کتاب‌های درسی به لحاظ توجه به این شاخص‌ها از طریق پژوهش جداگانه‌ای مورد بررسی قرار گیرد.

منابع فارسی

- آقازاده، محرم و احدیان، محمد (۱۳۷۷). راهنمای عملی برنامه‌ریزی درسی. تهران: انتشارات نوپردازان پیوند.
- اسدی یزدی، مهناز (۱۳۸۶). تحلیل محتوای کتاب علوم تجربی پایه چهارم ابتدایی براساس الگوی طراحی مریل. به راهنمایی نیلی، محمدرضا و مفیدی، فرخنده؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تهران: دانشگاه علامه طباطبایی.
- الکساندر، ویلیام، سیلور جی گالن، ام، لوئیس آرتورجی (۱۳۸۲). برنامه‌ریزی برای تدریس و یادگیری بهتر. ترجمه غلامرضا خوی‌نژاد. مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی.
- بازرگان و تورانی (۱۳۷۸). بررسی تحلیل کتابهای فارسی دوره ابتدایی. تهران: سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی.

- بذل، معصومه (۱۳۸۶). بررسی روش‌های انتخاب محتوای آموزش درس فارسی دوره ابتدایی با استفاده از رویکردهای ساختن‌گرایی، فناوری اطلاعات و ارتباطات و دانش‌آموزمحوری. ناظر: زندگی، بهمن؛ تهران: موسسه پژوهشی برنامه‌ریزی درسی و نوآوریهای آموزشی.
- تقی‌پورظهیر، علی (۱۳۷۵). مقدمه‌ای بر برنامه‌ریزی آموزشی و درسی. تهران: انتشارات آگاه.
- تورانی، حیدر و همکاران (۱۳۷۸). بررسی تحلیل کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی. تهران: سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی.
- جواد، محمدجعفر (۱۳۷۶). بررسی نظرات اولیاء دانش‌آموزان، دانش‌آموزان و معلمان دوره ابتدایی درباره کتاب‌های درسی این دوره. تهران: پژوهشکده تعلیم و تربیت.
- حج‌فروش، احمد و همکاران (۱۳۸۰). نقد و بررسی کتاب‌های درسی دوره ابتدایی. تهران: سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی.
- دفتر برنامه‌ریزی و تالیف کتاب‌های درسی (۱۳۸۴). منشور برنامه‌ریزی درسی. تهران: سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی.
- دفتر برنامه‌ریزی و تالیف کتاب‌های درسی (۱۳۸۷). راهنمای برنامه درسی و کتاب‌های درسی دوره ابتدایی. تهران: سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی.
- دفتر برنامه‌ریزی و تالیف کتاب‌های درسی (۱۳۹۰). سند برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران (نگاشت چهارم). تهران: سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی.
- دلاور، دکتر علی (۱۳۶۹). روش‌های آماری در روانشناسی و علوم تربیتی. تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور.
- رون، سیدامیر (۲۰۱۰). بررسی مبانی، اصول علمی و متد تالیف کتاب‌های درسی دوره ابتدایی نظام آموزش و پرورش کشور ایران. رساله دکتری، تاجیکستان: دانشگاه پداگوژی.
- زندگی، بهمن (۱۳۸۱). زبان‌آموزی. تهران: انتشارات سمت.
- شریعتمداری، علی (۱۳۷۶). اصول و فلسفه تعلیم و تربیت. تهران: انتشارات امیرکبیر.
- شریعتمداری، علی (۱۳۷۷). چند بحث اساسی در برنامه‌ریزی درسی. تهران: انتشارات سمت.
- شعبانی، زهرا و سرشورخراسانی، غلام عباس (۱۳۸۲). ارزشیابی اجرای آزمایشی برنامه درسی آموزش قرآن پایه پنجم ابتدایی. تهران: سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، دفتر برنامه‌ریزی و تالیف کتب درسی.
- صادقیان، نبی‌اله (۱۳۸۲). مطالعه تطبیقی پیرامون عناصر برنامه درسی دوره ابتدایی در کشورهای کانادا، زلاندنو، استرالیا، آلمان، فرانسه، سوئد، مصر، ژاپن، مالزی، کره، اندونزی و ایران و تحلیل بر داده‌های خاص از مطالعه تطبیقی. تهران: سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی.

- میزان رعایت معیارهای عام در انتخاب و سازماندهی محتوای ....
- طاهری، حسن و دانشور، میترا(۱۳۸۰). ارزشیابی از اجرای آزمایشی برنامه درسی آموزش قرآن پایه سوم ابتدایی. تهران: دفتر برنامه‌ریزی و تالیف کتب درسی.
  - طاهری، حسن و دانشور، میترا(۱۳۸۳). گزارش ارزشیابی اجرای آزمایشی برنامه درسی هدیه‌های آسمانی پایه پنجم ابتدایی. تهران: سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی.
  - فتحی واجارگاه، کورش(۱۳۷۷). اصول برنامه‌ریزی درسی. تهران: انتشارات ایران زمین.
  - فتحی واجارگاه، کورش و آقازاده، محرم(۱۳۸۶). راهنمای تالیف کتاب‌های درسی. تهران: انتشارات آبیژ.
  - فرجاد، محمدعلی(۱۳۷۹). اصول برنامه‌ریزی آموزشی و درسی. تهران: انتشارات الهام.
  - فردانش، هاشم(۱۳۸۶). مبانی نظری تکنولوژی آموزشی. تهران: انتشارات سمت.
  - قورچیان، نادرقلی(۱۳۷۴). سیمای روند تحولات برنامه درسی. تهران: انتشارات موسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی.
  - گال، مردیث، بورگ والتر و گال جویس(۱۳۸۳). روش‌های تحقیق کمی و کیفی در علوم تربیتی و روان‌شناسی(جلد اول). ترجمه احمدرضا نصر و همکاران. تهران: انتشارات سمت.
  - گودرزی، آرش(۱۳۸۷). مطالعه تطبیقی - تحلیلی شیوه انتخاب و سازماندهی محتوای برنامه درسی مطالعات اجتماعی و آموزش شهروندی در مقطع آموزش ابتدایی ایران با سوئد. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تهران: دانشگاه تربیت معلم.
  - لوی، الف(۱۳۷۱). برنامه‌ریزی درسی مدارس. ترجمه فریده مشایخ، تهران: انتشارات مدرسه.
  - محسنی، نیکچر(۱۳۵۳). بررسی محتوای کتب درسی دوره ابتدایی. تهران: وزارت فرهنگ و هنر.
  - ملکی، حسن(۱۳۸۸). برنامه‌ریزی درسی(راهنمای عمل). تهران: انتشارات مدرسه.
  - ملکی، حسن(۱۳۷۴). سازماندهی محتوای برنامه درسی. شیراز: انتشارات قو.
  - ملکی، حسن(۱۳۸۶). مقدمات برنامه‌ریزی درسی. تهران: انتشارات سمت.
  - موسی‌پور، نعمت‌الله(۱۳۷۰). ارزشیابی شیوه ارائه محتوای کتاب‌های فرهنگ اسلامی و تعلیمات دینی مقطع ابتدایی ایران با استفاده از روش ویلیام رومی. تهران: دانشگاه تربیت معلم.
  - موسی‌پور، نعمت‌الله(۱۳۸۲). مبانی برنامه‌ریزی آموزش متوسطه. چاپ اول. مشهد: انتشارات به نشر.
  - مهرمحمدی، محمود(۱۳۸۱). برنامه درسی نظرگاه، رویکردها و چشم‌اندازها. مشهد: انتشارات به نشر.
  - میرزاییگی، علی(۱۳۸۴). برنامه‌ریزی درسی و طرح درس در آموزش رسمی و تربیت نیروی انسانی. چاپ دوم. تهران: انتشارات یسطرون.

- میرزازایی، فاطمه (۱۳۸۲). ارزشیابی برنامه‌های جدید فارسی پایه‌های چهارم و پنجم دوره ابتدایی در فرایند اجرای آزمایشی. تهران: سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی.
- وهاوارد نیکلس، ادری (۱۳۶۸). راهنمای عملی برنامه‌ریزی درسی. ترجمه داریوش دهقان. تهران: انتشارات قدیانی.
- یارمحمدیان، محمدحسین (۱۳۷۹). اصول برنامه‌ریزی درسی. تهران: انتشارات یادواره کتاب.
- Arm bruster, B and Anderson, B; (1991) Textbook analysis, the International Encyclopedia of Curriculum, Pergamon Press
- Cohen, L & Manion, Lawrence (2000), Research Method in Education, Amazon, Co.UK.
- Horsley, Mike and Richard Walker (2005). Video Based Classroom Observation Systems for Examining the Use and Role of Textbooks and Teaching Materials in Learning, Eighth International Conference on Learning and Educational Media. PDF (http://www.caen.iufm.fr/colloque_iartem/pdf/horsley_walker.pdf).
- Ismitt, John (2005) Reflections on the study of textbooks, History of Education, November, 2004, Vol. 33, No. 6, [DOI (<http://dx.doi.org/10.1080/0046760042000277834>)]
- Lewy, A (ed), 1991 The International Encyclopedia of Curriculum. Oxford Pergamon Press.
- Marlow ediger, (2003), philosophy and curriculum, Discovery Publishing House, New Delhi.
- Moafi, Mahmood, (2009) comparative study of curricula of Iran, India and Malaysia Toward a Theoretical Frame work, in General Education Stage, Delhi University. CIE.
- Ram chandras, Sharma (2002), modern methods of curriculum organization, book enclase, New Delhi.
- Schnider, (2008) Daniel, k, writing text book, US.